

SOCIJALIZACIJA DJETETA S MENTALNOM RETARDACIJOM U PREDŠKOLSKOJ USTANOVI

Deni Zuliani, mag. psihologije,
Odjel za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (Hrvatska)
e-mail: jennyzuliani@yahoo.it

Ivana Juričić, diplomantica
Odjel za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (Hrvatske)

Sažetak

Potaknute idejom o važnosti procesa socijalizacije u cjelokupnom razvoju djece s mentalnom retardacijom cilj je ovog rada ispitati na koji način djeca sa različitim stupnjevima mentalne retardacije razvijaju svoje socijalne vještine i adaptivne sposobnosti u sklopu dobro strukturiranog programa rada. Opservacija, provedena u odgojnoj skupini djece predškolske dobi, uključuje ukupno 4 djece, po jedno dijete s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom i dvoje djece s teškom mentalnom retardacijom. Program rada u koji su djeca uključena obuhvaća niz aktivnosti koje potiču adaptivne funkcije (hranjenje, oblačenje i održavanje higijene) i aktivnosti koje potiču socijalizaciju djece (slobodna igra, aktivnosti „ja i slika“, i „djeca – prijatelji prometa“ te slavljenje rođendana). Rezultati opservacije ukazuju da će ponašanje, socijalne vještine, sudjelovanje u aktivnostima i njihovo razumijevanje, samostalnost te načini reagiranja i komuniciranja djece ovisiti o stupnju mentalne retardacije. Međutim, usporedba djece s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom ne pokazuje razlike u njihovim adaptivnim sposobnostima, odabiru igre i načinu sudjelovanja. Uočavaju se razlike u složenijim aktivnostima te u načinu reagiranja i komuniciranja. Ovi rezultati naglašavaju važnost dobro strukturiranog, dugotrajnog programa koji uključuje razvoj adaptivnih sposobnosti i socijalizacije kako bi djeca s mentalnom retardacijom predškolske dobi razvili potrebnu samostalnost i socijalne vještine u cilju kanije integracije u redovne osnovne škole.

Ključne riječi: *socijalizacija, adaptivne sposobnosti, djeca s mentalnom retardacijom, program rada*

Uvod

DSM-IV (1998) razlikuje četiri subkategorije mentalne retardacije, a to su blaga mentalna retardacija (IQ 50-55 pa do približno 70, mentalna dob od 9 do 12 godina),

umjerena mentalna retardacija (IQ 35-40 do 50-55, mentalna dob od 6 do 9 godina), teška mentalna retardacija (IQ 20-25 do 30-40, mentalna dob od 3 do 6 godina), duboka mentalna retardacija (IQ ispod 20 ili 25, mentalna dob ispod 3 godine). Bitno obilježje djece s mentalnom retardacijom je ispodprosječna intelektualna sposobnost koja je povezana s teškoćama u adaptivnom ponašanju, a javlja se u ranom razvojnom razdoblju (do 18 godine života) (DSM-IV, 1998). Osim toga, prisutna je smanjena sposobnost za učenje, a očituje se u kvalitativnim i kvantitativnim odstupanjima na području spoznaje, govora, motorike i ponašanja odnosno u obrazovnim dostignućima i stupnjevima socijalizacije. Usporen razvoj djeteta s teškoćama u mentalnom razvoju praćen je i teškoćama u ispunjavanju društveno prihvatljivog načina ponašanja koji se očekuje od pojedinca s obzirom na njegovu životnu dob. Sukladno tome, što je mentalna retardacija težeg stupnja, to su problemi u socijalizaciji i adaptivnim sposobnostima jače izraženi, a uz njih se mogu javiti i druge utjecajne teškoće kao što su epilepsija, tjelesna i senzorička oštećenja, poremećaji govora i drugo. U MKB-10 jasno su opisane teškoće u socijalizaciji i adaptivnim sposobnostima s obzirom na stupanj mentalne retardacije uz poseban osvrt na kognitivnu, emocionalnu i socijalnu sferu razvoja (vidi Folnegović-Šmalc, ur., 1999). Međutim neka istraživanja novijeg datuma koja uključuju kvantitativne metode prikupljanja podataka pokazuju da se djeca s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom ne razlikuju značajno u temeljnim socijalnim vještinama (de Bildt i sur., 2005). Autori naglašavaju da u razlikovanju ovih dviju kategorija mentalne retardacije važnu ulogu imaju komunikacijske vještine, razmišljanje o nekoj aktivnosti ili situaciji te strah od promjene.

Socijalizacija je složeni proces učenja kojim kroz interakciju sa svojom društvenom okolinom usvajamo znanja, stavove, vrijednosti i ponašanja neophodna za sudjelovanje u životu društva (Hewstone i Stroebe, 2001). Dijete putem socijalizacije, u međudjelovanju sa svojom društvenom okolinom, usvaja društvene norme i zahtjeve koje su mu potrebne da bi funkcioniralo kao član društva. Upravo u interakciji s drugima (vršnjacima, roditeljima, odgajateljima/učiteljima) djeca uče socijalne vještine i razvijaju sve one sposobnosti koje su im potrebne da adekvatno odgovore i prilagode se zahtjevima okoline. Socijalni odnosi s okolinom snažno utječu na pravilan cjelokupan razvoj, kognitivni i emocionalni razvoj te na razvoj samopercepcije. Emocionalni razvoj je jedan od najvažnijih procesa u razvoju osobnosti i rezultat je međusobnih utjecaja pojedinačnih bioloških karakteristika i socijalnog učenja uz poseban naglasak na socijalnu okolinu djeteta. Naime, dijete uči iz svoje socijalne okoline koje su situacije emocionalno obojene, socijalna okolina daje modele i uzore za imitaciju načina emocionalnog izražavanja, a socijalnim se učenjem postiže kontrola emocija.

Važnost procesa socijalizacije još više dolazi do izražaja kod djece s mentalnom retardacijom budući da oni uče kroz konkretne primjere i osobno iskustvo, a socijalni kontakt i interakcije upravo to i omogućuju. Djeca s lakom mentalnom retardacijom ovisna su o mišljenju odraslih osoba koje ih okružuju, prihvaćaju socijalna pravila ponašanja, osjećaju i sprovode lojalnost i poštovanje prema osobama koje su važne u njihovom okruženju te imaju želju i potrebu pripadanja društvu ili pojedinoj grupi. Isto tako i djeca s umjerenom mentalnom retardacijom pokazuju interes za vršnjake koji ih okružuju i čine njihovu svakodnevicu, no često se poistovjećuju i identificiraju s

nekom bliskom značajnom osobom te postanu „ovisni“ o njoj. Za razliku od njih, djeca s teškom mentalnom retardacijom ne pokazuju interes za vršnjake već su ovisni o bliskim osobama kao što su roditelji ili odgajatelj. Duboka mentalna retardacija karakterizirana je ozbiljnim ograničenjima u komunikaciji i pokretljivosti te potrebi za stalnoj pomoći i njezi što se u socijalnoj sferi očituje u potrebi za psihofizičkom homeostazom te u nedostatku interesa za materijalnu okolinu.

Potaknute idejom o važnosti procesa socijalizacije u cjelokupnom razvoju djece s mentalnom retardacijom cilj je ovog rada ispitati na koji način djeca sa različitim stupnjevima mentalne retardacije razvijaju svoje socijalne vještine i adaptivne sposobnosti u sklopu dobro strukturiranog programa rada.

Cilj odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi s teškoćama u mentalnom razvoju je sistematski razvoj brige o sebi, spoznaje, motorike, komunikacije, emocionalno-socijalnog ponašanja, te igre da se postigne što veći stupanj samostalnosti koji će doprinijeti boljoj integraciji djeteta u svakodnevni život (Birch i Rouse, 1992; Ronayane, 1976; Seevers i Jones-Blank, 2008; Kauffman i Hung, 2009). Programi koji se spominju u literaturi naglašavaju da grupnom interakcijom u prirodnom kontekstu djeca s mentalnom retardacijom mogu naučiti razumijeti, pamti i generalizirati informacije što doprinosi dječjim sposobnostima identifikacije problema, pronalaženju rješenja, monitoriranju vlastitog ponašanja te boljoj komunikaciji s drugima (Birch i Rouse, 1992). Većina se autora slaže da je za razvijanje uspješne socijalizacije ali i drugih sposobnosti kod djece s mentalnom retardacijom važno imati dobro strukturirani program rada te koristiti individualizirani pristup koji omogućuje da se način rada prilagodi potrebama i potencijalima (kognitivni stil, strategije učenja i slično) svakog djeteta (Seevers i Jones-Blank, 2008; Fuchs i Fuchs, 1994; Kauffman i Hung, 2009). Nadalje, Detterman i Thomson (1997) naglašavaju da procjena intelektualnih sposobnosti djeteta na temelju kvocijenta inteligencije nije dovoljna već da je za izradu uspješnog programa rada s djecom s mentalnom retardacijom potrebno prepoznati i razumijeti individualne kognitivne karakteristike djeteta te, sukladno njima, postaviti realne i specifične ciljeve i ishode programa.

Empirijske provjere nekih programa govore u prilog da trening socijalnih vještina koji uključuje modeliranje, igranje uloga, pozitivno potkrepljenje, ponavljanje i vježbu doprinosi stvaranju pozitivnih odnosa, suočavanju sa zahtjevima situacije te komuniciranju vlastitih potreba, želja i interesa kod djece s mentalnom retardacijom (Seevers i Jones-Blank, 2008). U prilog važnosti i nužnosti poučavanja ovih sposobnosti govore rezultati raznih istraživanja djece sa umjerenom mentalnom retardacijom. Naime, ta djeca imaju poteškoće u procesiranju socijalnih informacija, u emocionalnoj regulaciji te stvaranju recipročnih prijateljskih odnosa što utječe na njihove socijalne odnose s vršnjacima, stvaranje i održavanje prijateljstva a očituje se u oskudnim i jednostavnim načinima socijalne i grupne interakcije (Guralnick, 1999; Guralnick, Gottman i Hammond, 1996; Vaughn i sur., 2001; Guralnick i sur., 2007). Jedan od načina kojim se može poticati stvaranje interakcija i suradnja među djecom je korištenje igrališta i igara na otvorenom prostoru. Budući da je igralište jedan prirodan kontest kojeg karakteriziraju nestrukturirane aktivnosti u kojem odgajatelji mogu jednostavnim intervencijama potaknuti zajedničku igru, pogodan je za poticanje

motoričkih, kognitivnih, socijalnih i govornih sposobnosti kod djece s intelektualnim i drugim vrstama teškoća (Nabors, Willoughby i Badawi, 1999; Nabors i sur., 2001).

Istraživanja socijalnih interakcija djece s mentalnom retardacijom najčešće koriste metodu opservacije (Handen i sur., 1998; Sherry, 1982; Carter i sur., 2005; Gumpel, 2007; Nabors i sur., 2001). Općenito se opservacija koristi kada su u istraživanja uključena djeca s teškoćama kao što su autizam ili poremećaj pažnje i hiperaktivnosti (Bauminger, Shulman i Agam, 2003; Nabors, 1996). Ova kvantitativna metoda prikupljanja podataka omogućuje praćenje ponašanja i reakcija djece u raznim aktivnostima koje uključuju brigu o sebi, slobodnu igru, strukturirane i vođene aktivnosti, socijalizaciju djece sa svojim vršnjacima, a posebno je pogodna kada se radi o djeci predškolske dobi, ali i za djecu s teškoćama koje im ograničavaju sposobnosti samoprocjene. U ovom radu odlučile smo se upravo na metodu opservacije jer ona omogućuje istodobno praćenje ponašanja i reakcija djece s različitim stupnjevima mentalne retardacije u njima poznatom kontekstu predškolske ustanove u raznim situacijama i aktivnostima.

Ciljevi i pretpostavke

Kao što smo već rekli, prioritet odgoja i obrazovanja djece s mentalnom retardacijom je, između ostalog, poticanje njihovog psihičkog i fizičkog razvoja, adaptivnih sposobnosti te sposobnosti prilagođavanja na novo okruženje, na novonastale situacije čime se potiče i proces njihove socijalizacije. U ovom radu proučava se proces socijalizacije kod djece s različitim stupnjem mentalne retardacije, a u tu svrhu korištena je metoda opservacije.

Cilj ove opservacije je proširiti znanje o procesu socijalizacije djeteta predškolske dobi s različitim stupnjem mentalne retardacije, uvidjeti specifične potencijale, načine ponašanja i reagiranja te moguće poteškoće i nemogućnosti.

Prema tome, pretpostavke su sljedeće:

- sve što je stupanj mentalne retardacije veći, dijete će imati manje sposobnosti adaptivnog funkcioniranja te će imati više problema u izvođenju aktivnosti kao što su hranjenje, oblačenje te u usvajanju higijenskih navika.

- sve što je stupanj mentalne retardacije veći, djeca će imati više poteškoća u sudjelovanju u aktivnostima koje potiču proces socijalizacije (slobodna igra, ja i slika, djeca-prijatelji prometa).

Ispitanici

Opservacija je provedena u jednoj odgojnoj skupini Doma za djecu, mladež i odrasle sa cerebralnom paralizom i drugim posebnim potrebama u Puli. U opservaciju je uključeno ukupno 4 djece koja su svakodnevno u prostorijama Doma. Uz specifične dijagnoze ova djeca imaju i određeni stupanj mentalne retardacije koja predstavlja ključnu varijablu u ovom radu na temelju koje želimo istražiti razlike u procesu socijalizacije.

Radi lakšeg raspoznavanja i praćenja daljnjeg teksta slijedi popis opservirane djece sa njihovim glavnim karakteristikama. To su:

- Marko¹ - ima 5 godina, dijagnoze psychomoloena retardia i autizma te teži oblik mentalne retardacije,
- Katja - ima 5 godina i 6 mjeseci, dijagnoze Psychomoloena retardia, Ep i Miopatie, te teži oblik mentalne retardacije,
- Ana - u 6. godini života, dijagnosticirana joj je Psychomoloena retardia i Miopatia, te ima umjereni oblik mentalne retardacije
- Nino - ima 5 godina, dijagnoze Psychomoloena retardia i Licencephalien, te lakši oblik mentalne retardacije.

Dakle, od četvero opservirane djece, dvoje ima teži oblik i po jedno dijete ima umjereni i lakši oblik mentalne retardacije.

Metoda ispitivanja

Opservacija je provedena u razdoblju od dva mjeseca (rujan – listopad), 2 do 3 puta tjedno po 4 sata dnevno. Uloga promatrača bila je pasivna i aktivna. U pasivnom djelu opservacije promatrane su aktivnosti svakodnevnice, kao što su hranjenje, oblačenje, uporaba sanitarnih čvorova te igra. Aktivna uloga promatrača obuhvatila je sudjelovanje u izvođenju pojedinih aktivnosti koje su se odvijale u skupini sukladno programu rada Doma, a to su aktivnosti „Ja i slika“ te „Djeca - prijatelji prometa“. U prvoj aktivnosti aktivna uloga obuhvaćala je stavljanje slike na pano i pomaganje djeci pri pronalasku slika, a u drugoj aktivnosti sudjelovanje kao prometni policajac i davanje uputa djeci tijekom kretanja u prometu. Aktivno sudjelovanje u svakoj od tih aktivnosti nije ometalo promatranje i opserviranje dječjih ponašanja i reakcija.

Instrument koji je korišten za prikupljanje i bilježenje podataka je dnevnik aktivnosti koji obuhvaća listu svih promatranih aktivnosti od onih svakodnevnih koje su vezane za adaptivno funkcioniranje do onih specifičnijih vezanih za poticanje socijalizacije i učenje o svijetu koji nas okružuje. U toku svake aktivnosti bilježili su se pokreti, reakcije i ponašanja svakog pojedinog djeteta. U dijelu opservacije u kojem je promatrač imao aktivnu ulogu bilježenje podataka odvijalo se nakon odrađene aktivnosti na temelju zapaženog.

Aktivnosti odgojne skupine

U odgojnoj skupini provodi se dugogodišnji kontinuirani rad čiji je primarni cilj poticanje dobre socijalizacije sve djece kako u skupini, u vlastitom prostoru, tako i van prostora, u društvenoj sredini. Proces socijalizacije koji je sastavni dio rada sa djecom iz ove skupine obuhvaća poticanje međusobnih dječjih odnosa i interakcija te osposobljavanje djece za samostalno odlučivanje i adaptivno funkcioniranje.

¹ Kako bi se zaštitila privatnost djece, imena su izmišljena sukladno Etičkom kodeksu.

Aktivnosti kroz koje se potiče proces socijalizacije pomno su planirane kako za cijelu skupinu tako i individualno za pojedino dijete. Temeljna aktivnost je igra u kojoj djeca imaju kontakt s drugom djecom. Zatim organiziranje dječjih rođendana, razne radionice i mnoge druge aktivnosti kroz koje djeca upoznaju sami sebe, pa tako i svoju okolinu. Kroz druženja i međusobni kontakt djeca uče jedni od drugih, a poznato okruženje doprinosi da se osjećaju sigurnije i ugodnije.

Opservirane aktivnosti koje potiču adaptivno funkcioniranje su:

1. *Hranjenje* - jedno od specifičnih područja adaptivnih vještina koja spada u kategoriju brige o sebi. Aktivnost hranjenja trajala je po 20-tak minuta, jednom do dva puta dnevno, zavisno o dolasku roditelja, volje djeteta i slično.

2. *Oblačenje* - spada u kategoriju brige o sebi. Proces oblačenja trajao bi po nekoliko minuta odvijao se dva puta dnevno, ali ako su vremenski uvjeti dopuštali izlazak u dvorište, tada bi se ovaj proces odvijao i prije samoga izlaska.

3. *Usvajanje higijenskih navika* - uključuje naputke i pojašnjavanja odgajateljica kojima djeca usvajaju higijenske navike. Sama navika i mogućnost uporabe sanitarnih čvorova odvija se zavisno o samom stupnju mentalne retardacije.

Opservirane aktivnosti koje se odnose na poticanje socijalizacije su:

1. *Slobodna igra* - sastavni dio svakodnevice koja traje barem sat vremena u kojoj djeca rado sudjeluju. Ta se aktivnost odvija u prostorijama Doma ili u dvorištu čime se omogućuje djeci druženje sa vršnjacima unutar svoje grupe, ali i druženje među grupama.

2. „*Ja i moja slika*“ - djeca moraju, na spomen svog imena, prepoznati svoju sliku među ostalim slikama koje su oblijepljene na panou. Kraj igre je bio kad bi svako dijete imalo svoju sliku u rukama koju su zatim sami morali vratiti na zid.

3. „*Djeca - prijatelji prometa*“ - odgojiteljice su izradile uz pomoć ljepljive trake cestu i pješački prijelaz. Uz pomoć znakova STOP i SEMAFORA odvijala se igra kada tko može preći cestu i tko smije voziti kad se upali crveno, a kada zeleno svjetlo. Prije same igre djeca su upoznata s pojmom prometa, prometnog policajca, znaka stop, pješačkog prijelaza te ceste.

4. *Proslava dječjeg rođendana* - proslava je započela čestitanjem slavljeniku rođendana, pa dalje pjevanjem i prigodnom rođendanskom tortom i kolačima. Slavljenik je slavio peti rođendan i cijela ceremonija jako mu se svidjela što je iskazao neprestanim smijehom, dok su druga djeca veselim raspoloženjem pokazali da se lijepo provode.

Rezultati opservacije

Radi lakšeg uvida u rezultate opservacije, napraviti će se pregled aktivnosti te za svaku detaljno opisati opservirana ponašanja i reakcije djece.

Aktivnosti koje potiču učenje adaptivnih funkcija

Prilikom **hranjenja** Nino, dječak s lakšom mentalnom retardacijom, samostalno obavlja sve aktivnosti, ne zahtjeva pomoć, ali ako je nezadovoljan hranom koja mu je servirana odbija ju gurajući tanjur. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, ovu aktivnost obavlja samostalno, no ako je lošeg raspoloženja zahtjeva malenu pomoć odgojiteljice koju pritom vuče za rukav ili se počne glasnije izražavati ekspresivnim govorom. Ponekad Ana odbija hranu, a u tom slučaju odbija bilo kakav kontakt s drugom djecom ili odgojiteljicom. Marko, dječak s teškom mentalnom retardacijom, je isto tako u mogućnosti aktivnost hranjenja samostalno obavljati, no, ponekad kad mu je zaista potrebna pomoć odgojiteljice, na primjer kada se jedu riblji proizvodi, odbija pomoć, postaje agresivan, odbija hranu gurajući tanjur te odbija komunikaciju. Za razliku od njega, Katja, djevojčica koja isto ima tešku mentalnu retardaciju, nije sposobna samostalno se hraniti. Zahtjeva pomoć odgojiteljice, a najčešći oblik izražavanja te potrebe je plač, i to agresivni plač.

Prilikom **oblačenja**, Nino, dječak s lakšom mentalnom retardacijom pokazuje samostalnost te zna proceduru u odijevanju. Prilikom odijevanja kompliciranijih dijelova odjeće, na primjer pri zakopčavanju jakne ili navlačenju majce preko glave, ponekad mu je potrebna pomoć. U toj situaciji sam traži pomoć odgojiteljice povlačeći je za rukav i pokazujući joj odjevni predmet koji želi odjenuti. Prilikom stavljanja obuće spreman je pomoći ostaloj djeci. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, sposobna je samostalno se odjenuti, iako joj je, isto kao i Ninu potrebna pomoć prilikom odjevanja kompliciranijih dijelova odjeće. Spremna je na suradnju kada se je zamoli da pomogne ostaloj djeci prilikom obuvanja cipela. Slično je i sa Markom, dječakom s teškom mentalnom retardacijom. Sposoban je sam se odjenuti, no kada se radi o odijevanju kompliciranijih odjevnih predmeta potrebna mu je pomoć, a u to slučaju reagira na dva načina. Ako je od volje, sam zatraži pomoć ili se potruži koliko može sam se odjenuti. Međutim, ponekad odbija pomoć odgojiteljice, postaje agresivan, baca odjeću te odbija komunikaciju. Za razliku od Marka koji se može sam odjenuti, Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, teško sama obavlja tu aktivnost pri čemu zahtjeva pomoć odgojiteljice, a kao i kod hranjenja, tu potrebu iskazuje agresivnim plačem.

Što se tiče **usvajanja higijenskih navika**, Nino, dječak s lakom mentalnom retardacijom, prihvaća uporabu sanitarnih čvorova i održavanje osnovne higijene, razumije slijed koraka u obavljanju nužde, iako mu je u brisanju nakon velike nužde potrebna pomoć. Nino shvaća svoju potrebu za nuždom te je i izražava hvatanjem odgajateljice za rukav ili samostalnim odlaskom na toalet. Sa zadovoljstvom odlazi na svako pranje ruku, a voli u toj aktivnosti pomagati drugoj djeci. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, sposobna je sama zatražiti odlazak do toaleta tako što povlači odgajateljicu za rukav te joj je prilikom brisanja potrebna pomoć odgojiteljice. Odlično se snalazi prilikom uporabe toaleta, iako je prethodno morala vidjeti što bi odgojiteljica napravila. Marko, dječak s teškom mentalnom retardacijom, pokazuje da je svjestan procedure u obavljanju nužde (korištenje toaleta, pranje ruku), no potrebna mu je pomoć odgojiteljice prilikom brisanja koju često odbija. Nije uvijek

spreman na suradnju i zajedničko izvršavanje radnji pri održavanju osnovne higijene, no voli promatrati dok ostala djeca peru ruke ili se umivaju. Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, teško se snalazi prilikom obavljanja higijene, pri čemu nije samostalna ni u jednostavnim radnjama kao što je brisanje ruku, ne razumije što mora napraviti, plaši ju kontakt s vodom iz slavine. U obavljanju ove, a slično je i sa drugim aktivnostima, Katja traži društvo odgajateljice od koje se teško odvaja pri čemu pokazuje „ovisnost“ o bliskoj osobi koja je karakteristična kod djece s teškom mentalnom retardacijom.

Aktivnosti koje potiču socijalizaciju

U **aktivnostima slobodne igre**, Nino, dječak s lakom mentalnom retardacijom, voli kontakt s drugom djecom, iako voli biti u centru pozornosti te pokušava dominirati prilikom igranja. Polako shvaća pravila svake igre, ali je spreman na suradnju s drugom djecom. Ponekad se odluči i za individualnu igru, najčešće u pijesku koji se nalazi u krugu dvorišta vrtića. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, rado sudjeluje u dječjim igrama, voli se igrati, voli kontakt s drugom djecom, no u nepoznatim igrama i situacijama zahtijeva prisutnost odgojiteljice čiju pozornost privlači vikanjem. Voli se igrati i u grupi, ali voli i individualnu igru. Najdraže su joj aktivnosti u kojima se čitaju knjige ili listaju slikovnice. Marko, dječak s teškom mentalnom retardacijom, sklon je individualnoj igri, voli se odvojiti od skupine. Ako ga netko ometa ili mu pokuša uzeti neku od igračkica, sklon je agresivnom ponašanju, može stisnuti za ruku ili ugristi drugo dijete. Kada je od volje sudjeluje u zajedničkim igrama, a pritom voli dominirati i biti u centru pažnje. Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, ne prihvaća kontakt s drugom djecom kao ni grupnu igru. Boji se vike druge djece, buke, a plaše je i nove situacije. Pri individualnoj igri konstantno traži oslonac u odgojiteljici. Novim igračkama pristupa tek na ustrajan nagovor odgajateljice te ih zajedno s njom najprije opipuje i istražuje, a potom se počinje igrati s njima. Najviše voli igru i kontakt s drvenim kockama koje prethodno stavlja u usta, opipa, te započinje igru bez pravila, koja se očituje u jednostavnom slaganju kocki u niz.

U aktivnosti „**Ja i moja slika**“, Nino, dječak s lakom mentalnom retardacijom, rado sudjeluje u ovoj igri no ponovno nameće svoju dominaciju. Uspješno završava ovu igru, pronalazi svoju sliku, svoje ime izgovara polako, ali otežano, no kad ga je odgojiteljica prozvala diže ruku, i smiješkom potvrđuje da razumije da je upravo njega prozvala. Spremno pomaže ostaloj djeci da pronađu svoju sliku, a prilikom prozivanja ostale djece daje im do znanja neverbalnim znakovima i povlačenjem za rukav, da je odgojiteljica upravo njih prozvala. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, rado sudjeluje u ovoj igri, shvatila je pravila igre, a smiješkom i pozitivnim gestama pokazuje da razumije da ju je odgojiteljica prozvala.

Međutim, ne uspeva pronaći svoju sliku, a fina motorika ruku nije joj dovoljno dobro razvijena pa bi, svaki put kad bi svoju sliku htjela dohvatiti uz pomoć odgojiteljice, srušila ostale slike. Marko, dječak s teškom mentalnom retardacijom, postupa prilično agresivno, ne shvaća pravila igre, ne uspijeva pronaći svoju sliku te

ruši ostale slike. Međutim, prilikom prozivanja kad je začuo svoje ime, shvatio je da je odgajateljica njega prozvala te se odazvao osmijehom. No, prilikom prozivanja druge djece bio je nestrpljiv, čak je počeo plakati jer nije odgojiteljica ponovno njega prozvala. Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, ne odaziva se na svoje ime, počinje vrištati, iako joj je igra od prije poznata, uplašena je, kao da se po prvi puta susreće s tom aktivnošću. Nesigurna je, konstantno se drži u blizini odgojiteljice, koja joj na vrištanje zagrljajem i stiskanjem ruke pokazuje da je zaštićena i da se može osjećati sigurno, što na Katju djeluje pozitivno i smirujuće.

U aktivnosti „djeca - prijatelji prometa“ Nino, dječak s lakom mentalnom retardacijom, pokazuje spremnost na suradnju, iako se voli nadmetati s drugom djecom. Neprestano dokazuje da razumije pravila i redosljed igre, što pokazuje ispravljajući drugu djecu prilikom kršenja pravila, vuče ih za rukave i pokazuje im znakove kako bi razumjeli. Tijekom aktivnosti obavlja sve zadatke, no voli i on prekršiti koje pravilo igre, npr. redosljed u igri. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, odbija sudjelovanje u ovoj aktivnosti u koju se samo povremeno uključuje. Uplašena je, ne razumije pravila igre, iako su bila jednostavna te se neprestano nalazi u blizini odgojiteljice. Marko, dječak s teškom mentalnom retardacijom, nije strpljiv u ovoj aktivnosti, ne zanima ga redosljed igre niti pravila. Jednostavna pravila odvijanja ove aktivnosti ne razumije te ih zbog toga neprestano krši. Želi se istaći i dominirati u cijeloj igri, postupa agresivno, neprestano tražeći pažnju i prvenstvo bez obzira na drugu djecu. Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, odbija svako sudjelovanje u igri, pa čak i uz prisustvo odgojiteljice. Na poziv za sudjelovanje reagira plašljivo, te zahtijeva pomoć i pažnju odgojiteljice nakon što je agresivno odbila sudjelovanje u igri. Katja samo promatra igru i ne razumije njezina pravila. Važno je reći da se Katja kreće uz pomoć proteze i korzeta, što joj dodatno onemogućuje kretanje u prostoru i sudjelovanje u igrama i aktivnostima.

Prilikom slavljenja dječjeg rođendana, Nino, dječak s lakom mentalnom retardacijom, razumije što se sve radi u takvoj situaciji (čestitanje rođendana slavljeniku, pljeskanje, puhanje svijećica) no želi dominirati i biti centar događanja te stalno nešto donosi odgojiteljici kako bi njezinu pažnju preusmjerio na sebe. Poljubio je slavljenika i osmjehnuo mu se je te je sudjelovao u pjevanju pokušavajući nadglasati ostalu djecu. Ana, djevojčica s umjerenom mentalnom retardacijom, se prilikom proslave dječjeg rođendana uplašila fotografiranja te je počela plakati, no već sljedeći postupak odnosno puhanje svijećica ju je oduševio. Neprestano traži kontakt odgajateljice i voli biti u njezinoj blizini. Puhanje svijećica je privuklo pozornost Marka, dječaka s teškom mentalnom retardacijom koji je pritom želio dominirati i pokušao se nadmetati s drugom djecom i samim slavljenikom kako bi on ugasio svijećice. Kada nije poštovana njegova volja, zbog ljutnje se odvaja od grupe. Katja, djevojčica s teškom mentalnom retardacijom, se u novonastaloj situaciji u kojoj se čulo dječje veselje, buka i vika nije snašla te se uplašila i tražila prisustvo odgojiteljice. Od straha nije uspostavila kontakt s drugom djecom.

Rasprava

Razlike koje se javljaju u procesu socijalizacije kod djece koja imaju različite stupnjeve mentalne retardacije veoma su očite te se stoga može reći da su postavljene hipoteze potvrđene. Te se razlike najviše uočavaju kada se uspoređuju djeca s lakom i teškom mentalnom retardacijom, a manifestiraju se u aktivnostima koje uključuju adaptivno funkcioniranje kao i u aktivnostima koje potiču socijalizaciju.

Aktivnosti koje se odnose na učenje adaptivnih funkcija su hranjenje, oblačenje te usvajanje higijenskih navika. Sposobnost odrađivanja ovih aktivnosti ovisi dakle o stupnju mentalne retardacije. Naime, djeca s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom sposobna su ove aktivnosti obavljati sami ili rado traže pomoć odgojiteljice svjesni da im je ona potrebna, dok djeca s težim stupnjem mentalne retardacije nisu u mogućnosti sami ih obaviti te im je potrebna veća pomoć odgojitelja. Važno je naglasiti da djeca s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom imaju stečene navike hranjenja, oblačenja i održavanja higijene, dok djeca s teškom mentalnom retardacijom uvijek iznova uče i upoznavaju se s procesima koji su dio svakodnevice, a pogotovo se to manifestira u usvajanju higijenskih navika. U tim slučajevima važnu ulogu imaju odgojitelji koji služe kao model s obzirom da ta djeca slijede i imitiraju njihov primjer.

U aktivnostima koje potiču socijalizaciju, a u ovoj opservaciji uključene su slobodna igra, aktivnosti „Ja i slika“, „Djeca – prijatelji prometa“, te slavljenje rođendana, mogu se isto tako primjetiti razlike u ponašanju s obzirom na stupanj mentalne retardacije djeteta. Iako sva djeca rado sudjeluju u slobodnoj igri, razlike s obzirom na stupanj mentalne retardacije mogu se uočiti u odabiru individualne ili grupne igre. Tako djeca s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom u jednakoj mjeri odabiru individualne i grupne aktivnosti, a djeca s teškom mentalnom retardacijom preferiraju individualnu igru i ne vole sudjelovati u aktivnostima u kojima se traži da oni samostalno moraju obaviti jedan dio zadatka.

U aktivnosti „Ja i slika“ djeca s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom shvaćaju pravila igre, rado surađuju i shvaćaju što se dešava oko njih i što se od njih traži, dok djeca s teškom mentalnom retardacijom negativno reaguju, nestrpljivi su i žele dominirati ili pak odbijaju takvu vrstu aktivnosti. U aktivnosti „Djeca – prijatelji prometa“ koja je složenija i zahtjevnija od prethodne aktivnosti, dijete s lakom mentalnom retardacijom ipak razumije pravila i redoslijed te izvršava sve zadatke. Međutim, djeca s umjerenom i teškom mentalnom retardacijom odbijaju ovu igru, ne razumiju pravila i što se od njih traži te na poziv za sudjelovanje reaguju plaćem ili agresivnim ponašanjem. Prilikom slavljenja rođendana, sva djeca pokazuju da znaju proceduru slavljenja, međutim i u toj aktivnosti djeca s umjerenom i teškom mentalnom retardacijom se teže snalaze, reaguju agresivno, odbijaju ili pak traže prisustvo i blizinu odgojiteljice.

Važno je spomenuti odnos i način komunikacije djece s mentalnom retardacijom prilikom izražavanja njihovih želja i potreba. Rezultati pokazuju da će način na koji djeca traže pažnju, pitaju za pomoć, surađuju, manifestiraju njihove potrebe, pokazuju negodovanje ili pak shvaćanje aktivnosti u tijeku ovisiti o stupnju mentalne retardacije. Bez obzira na stupanj mentalne retardacije, djeca će svoje potrebe manifestirati

povlačenjem za rukav ili plačem, a svoje zadovoljstvo iskrenim osmijehom. Međutim, razlike koje se javljaju s obzirom na stupanj mentalne retardacije uočavaju se u strpljivosti djece. Naime, djeteta s lakom mentalnom retardacijom prilikom negodovanja ili u trenutku potrebe to iskaže odgojiteljici, no ako ona u tome trenutku nije na to odgovorila, strpljivo čeka drugu priliku kako bi ponovno manifestiralo svoje negodovanje ili potrebu. Suprotno njima, ako djeca s teškom mentalnom retardacijom prilikom negodovanja dobiju negativan odgovor od strane odgojiteljice, negodovanje se pretvara u agresivnost, agresivni plač, koje ponekad mogu prijeći u nanošenje lakših ozljeda odgojiteljici, štipanje za ruku i slično.

Kada govorimo o sposobnostima prilagođavanja i snalažljivosti u pojedinim situacijama i tu se mogu primijetiti razlike s obzirom na stupanj mentalne retardacije. Naime, djeca s lakom mentalnom retardacijom spremnija su na suradnju, svjesnija su okoline, te onoga što se s njima radi u pojedinim aktivnostima, a u novim situacijama ne pokazuju strah. Kada im je potrebna pomoć, rado pristaju da im se pomogne, isto tako vole i drugima pomagati. Djeca s umjerenom mentalnom retardacijom lakše se prilagođavaju i snalažljivija su u pojedinim situacijama za razliku od djece s teškom mentalnom retardacijom. Lakše se prilagode novim stvarima i okolini, spremni su upoznati se sa osobama ili stvarima koje u njima bude strah. Ponekad i oni odbijaju pomoć, no spremniji su na suradnju i raspoloženi od djece s težim oblikom mentalne retardacije. Djeca s teškom mentalnom retardacijom vriskom i plačem odbijaju pomoć odgojiteljice iako traže njezino prisustvo i blizinu, a prilikom susreta sa novim stvarima, okolinom ili aktivnošću pokazuju strah i nesigurnost. U ponekim već poznatim situacijama reagiraju kao da se s takvom vrstom aktivnosti susreću prvi put.

Usporedbom djeteta s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom može se vidjeti da među njima nema većih razlika u adaptivnom funkcioniranju, brizi sa sebe, sudjelovanju u aktivnostima koje potiču socijalizaciju i njihovom razumijevanju te u podjednakom odabiru individualne i grupne igre. Razlike koje postoje odražavaju se u složenijim i zahtjevnijim aktivnostima te u načinu komuniciranja i reagiranja. Ovaj rezultat je sukladan rezultatima drugih istraživanja koja uspoređuju djecu s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom (de Bildt i sur., 2005). Naime, djeca s umjerenom mentalnom retardacijom teže shvaćaju složenije aktivnosti, a odbijanje pokazuju plačem ili agresivnim ponašanjem te potrebom za prisustvom i blizinom odgojiteljice.

Međutim, ovi rezultati ukazuju na važnost dobro strukturiranog, dugotrajnog programa u radu s djecom s mentalnom retardacijom. Kao što razni autori naglašavaju (Birch i Rouse, 1992; Ronayne, 1976; Seevers i Jones-Blank, 2008; Kauffman i Hung, 2009), ali to se može zaključiti i iz programa ove odgojne skupine, taj program svakako mora uključivati poticanje adaptivnih funkcija, socijalizacije i socijalnih vještina te upoznavanje djeteta sa svim situacijama svakodnevnog života. Na taj se način omogućuje djetetu razvijanje samostalnosti u kognitivnoj, socijalnoj, emocionalnoj sferi ali i se ga i priprema za funkcionalnu integraciju u društvo. Osim toga takav odgojno-obrazovni rad s djecom s lakom i umjerenom mentalnom retardacijom predškolske dobi još više dolazi do izražaja kada govorimo o pripremi djece za integraciju u redovne osnovne škole.

Zaključak

Prema rezultatima dobivenim opservacijom četiri djece sa različitim stupnjevima mentalne retardacije, može se reći da su pretpostavljene hipoteze potvrđene pri čemu sposobnosti, ponašanja i reakcije u adaptivnom funkcioniranju i aktivnostima koje potiču socijalizaciju ovise o stupnju mentalne retardacije. Najveće razlike mogu se vidjeti usporedbom djece s lakom i umjerenom i teškom mentalnom retardacijom. Iako se o tim razlikama ne može govoriti u terminima statističke značajnosti, rezultati ove opservacije daju dobar pregled njihovih mogućnosti i potencijala, potreba, načina ponašanja i reagiranja, te stupnju njihove samostalnosti i socijalizacije. Svakako da ova saznanja mogu pomoći odgajateljima u osmišljavanju i prilagođavanju načina i strategija rada potrebama, mogućnostima i potencijalima djece s različitim stupnjem mentalne retardacije. Isto je tako važno naglasiti kako dobro strukturirani program odgojno-obrazovnog rada priprema djecom s mentalnom retardacijom predškolske dobi za samostalno uključivanje u društvo kao odrasla osoba ali i za obrazovnu integraciju u redovne osnovne škole.

Ograničenje ovog istraživanja nalazi se u malom broju ispitanika te korištenjem isključivo kvalitativne metode prikupljanja podataka. Stoga je smjernica za daljnja istraživanja, uključiti u takvu vrstu istraživanja roditelje i odgajatelje. U tim slučajevima se i metoda opservacije kombinira sa drugim vrstama prikupljanja podataka kao što su intervju i skale procjene (Guralnick i sur., 2007; de Bildt i sur., 2005). Korištenje opservacije, intervjua i upitnika omogućilo bi dobivanje potpunije slike o ponašanju i reakcijama djece s intelektualnim teškoćama jer se zaključci o direktno vidljivoj ponašanju djece upotpunjuju procjenama roditelja i odgajatelja.

Literatura

1. de Bildt, A., Serra, M., Luteijn, E., Kraijer, D., Sytema, S. i Minderaa, R. (2005). social skills in children with intellectual disabilities with and without autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(5), 317-328.
2. *DSM-IV, Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje: Američka psihijatrijska udruga*. (1998). Jastrebarsko: Naklada Slap.
3. Bauminger, N., Shulman, C. i Agam, G. (2003). Peer interaction and loneliness in high-functioning children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(5), 489-507.
4. Birch, C. P. i Rouse, G. R. (1992). Teaching socialization and sex education to persons with mental retardation. Paper presented at the Annual Convention of the Council for Exceptional Children (70th, Baltimore, 13-17 travnja 1992).
5. Carter, E. W., Hughes, C., Guth, C. B. i Copeland, S. R. (2005). Factors influencing social interaction among high school students with intellectual disabilities and their general education peers. *American Journal on Mental Retardation*, 110(5), 366-377.
6. Detterman, D. K. i Thompson, L. A. (1997). What is so special about special education? *American Psychologist*, 52(10), 1082-1090.

7. Fuchs, D. i Fuchs L. S. (1994). *Separate is sometimes better: A case for keeping special education placements*. Nashville, TN: George Peabody College of Vanderbilt University.
8. Folnegović-Šmalc, V. (ur.), (1999). *Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja - MKB-10 - deseta revizija*. Zagreb, Medicinska naklada.
9. Gumpel, T. P. (2007). Are social competence difficulties caused by performance or acquisition deficits? The importance of self-regulatory mechanisms. *Psychology in the Schools*, 44(4), 351-372.
10. Guralnick, M. J. (1999). Family and child influences on the peer-related social competence of young children with developmental delays. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 5, 21–29.
11. Guralnick, M. J., Gottman, J. M. i Hammond, M. A. (1996). Effects of social setting on the friendship formation of young children differing in developmental status. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 17, 625–651.
12. Guralnick, M. J., Neville, B., Hammond, M. A. i Connor, R. T. (2007). The friendships of young children with developmental delays: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28, 64–79.
13. Handen, B. L., McAuliffe, S., Janosky, J., Feldman, H. i Breaux, A. M. (1998). A playroom observation procedure to assess children with mental retardation and adhd. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(4), 269-277.
14. Hewstone, M. i Stroebe, W. (ur.), (2001). *Socijalna psihologija, Europska perspektiva*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
15. Kauffman, J. M. i Hung, L. (2009). Special education for intellectual disability: current trends and perspectives. *Current Opinion in Psychiatry*, 22,452–456.
16. Nabors, L. (1996). Are preschool children with special needs being accepted by their typically developing peers in inclusive child care programs? *Phys. Occup. Ther. Pediat*, 16, 55–71.
17. Nabors, L., Willoughby, J. i Badawi, M. A. (1999). Relations between activities and cooperative playground interactions for preschool-age children with special needs. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 11(4), 339-352.
18. Nabors, L., Willoughby, J., Leff, S. i McMenamin, S. (2001). Promoting inclusion for young children with special needs on playgrounds. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 13(2), 179-190.
19. Ronayane, A. M., Bensy, M. L. F., Kutzmas, G., Weixel, N., Graham, J., Gray, W., Vater, M. H. i Duban, L. (1976). *Special techniques for teaching severely profoundly retarded*. Pittsburgh, Allegheny Intermediate Unit.
20. Seevers, R. L. i Jones-Blank, M. (2008). Exploring the effects of social skills training on social skill development on student behavior. *National forum of special education journal*, 19(1), 1-8.
21. Sherry, L. (1982). Behavioral and psychometric characteristics of educable mentally retarded, emotionally Hhandicapped, learning disabled, at-risk and normal students. Final Report. Charlotte, North Carolina Universtity.
22. Vaughn, B. E., Colvin, T. N., Azria, M. R., Caya, L. i Krzysik, L. (2001). Dyadic analyses of friendship in a sample of preschool-age children attending Head Start: Correspondence between measures and implications for social competence. *Child Development*, 72, 862–878.

Metodički obzori 7(2012)1

Original research paper

UDK: 316.61:376.1-056.36]:373.24

Received: 12. 8. 2010.

SOCIALISATION OF CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION IN A PRESCHOOL INSTITUTION

Đeni Zuliani, BA

Odjel za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (Hrvatska)
e-mail: jennyzuliani@yahoo.it

Ivana Juričić, diplomantica

Odjel za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (Hrvatske)

Abstract

Inspired by the importance of socialisation process for the entire development of children with mental retardation, the objective of this paper is to explore how children with different degrees of intellectual disability develop their social skills and daily living skills within a structured curriculum. For this purpose the observation method was conducted in one educational group of preschool children that include four children with intellectual disability, one with mild, one with moderate and two with severe mental retardation. The specific curriculum for this children include several activities that foster daily living skills (feeding oneself, getting dressed, using the bathroom) and also the socialisation skills (free game, activities „me and the picture“, „children –friends of traffic“ and birthday party). Results of the observation indicate that children's behavior, social skills, participating in activities and their understanding, independence, reaction and communication styles depend on degree of mental retardation. However, comparison of children with mild and moderate mental retardation do not reveal differences in their daily living skills, game choices and ways of participating. These results emphasize the importance of well structured, longterm curriculum that includes development of daily living skills and socialisation in order that preschool children with mental retardation develop necessary independence and social skills so that afterward they can be integrated in regular elementary school.

Key word: *socialisation, daily living skills, children with mental retardation, curriculum*